

Razyhrayev O.

Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym. – Warszawa, 2019. – 456 s. (seria «Monografie», t.139)

Разиграев О.

Державна поліція у Волинському воєводстві в міжвоєнний період. – Варшава, 2019. – 456 с. (серія «Монографії», т.139)

Український історик Олег Разиграєв відомий читачам завдяки численним дослідженням з історії Волині першої половини ХХ ст. Зокрема він автор монографії з історії громадських організацій у краї в роки Великої війни, співавтор колективної праці, присвяченої революційним подіям у Росії 1917 р.

та їх регіональним відголосам, численних досліджень з історії злочинності, діяльності органів державної безпеки, функціонування пенітенціарної системи на Волині, Східній Галичині між двома світовими війнами.

Запропонована читачеві нова книга О.Разиграєва написана польською мовою і присвячена генезі, організації, особовому складу та діяльності на теренах міжвоєнної Волині державної поліції II Речіпосполитої – формування, покликаного забезпечувати правопорядок і громадську безпеку. Однак ознайомлення з текстом засвідчує, що на цю структуру покладалося багато інших функцій, як-от нагляд за суспільно-політичним життям, боротьба з антидержавним і диверсійним рухом, охорона кордону, контроль санітарного стану населених пунктів тощо. Варто додати, що 2011 р. О.Разиграєв уже опублікував українською мовою книжку «Польська державна поліція на Волині у 1919–1926 рр.», однак зіставлення цих праць дозволяє стверджувати, що монографія 2019 р. має суттєво іншу структуру, а також нове як змістове, так і хронологічне наповнення.

Праця побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури та джерел, переліку скорочень і таблиць, біографій окремих поліцейських, іменного й географічного покажчиків. Хронологічні межі охоплюють 1919–1939 рр.: від вступу армії Ю.Галлера в Луцьк у травні 1919 р. до початку Другої світової війни у вересні 1939 р. та ліквідації тут польського державного апарату.

Приємно вражає джерельна база. Автор використав документи, що зберігаються в її установах України, Польщі, Білорусі, зокрема в Архіві нових актів, Національному цифровому архіві, державних архівах у Любліні та Лодзі (Республіка Польща), Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, Центральному державному історичному архіві України в м. Львів, держархівах Волинської, Рівненської, Тернопільської обл. (Україна), Державному архіві Брестської обл. (Білорусь). До роботи залучено рукописи бібліотеки Католицького університету в Любліні, а також масив друкованих джерел. Насамперед це урядові й воєводські обіжники, статистичні відомості, парламентські матеріали, поліцейська документація та ін. Використано близько 20 найменувань міжвоєнної преси, спогади сучасників тощо.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, характеризується історіографія та джерельна база, виокремлюються аспекти, на які звертатиметься особлива увага, а саме

формування уніфікованої поліційної служби на Волині в контексті генези органів внутрішніх справ Польщі, процес творення корпусу державної поліції у Волинському воєводстві, чисельність, дисципліна, фінансово-господарська ситуація, обмундирування й озброєння, вишкіл і професійне шкільництво, громадсько-культурне життя поліцейських, територіальна та внутрішня структура й, звісно, найголовніше – практична діяльність, її результати.

У першому розділі – «Структура та завдання державної поліції на Волині в 1919–1926 рр.» – висвітлюється діяльність різних формацій, які відповідали за охорону громадської безпеки на Волині в 1919–1920 рр., розвиток територіальної організації державної поліції від заснування воєводства в 1921 р. до травневого 1926 р. перевороту Ю.Пілсудського, організація політичної поліції та слідчої служби, діяльність поліції щодо нагляду за легальним суспільно-політичним життям, її протидія нелегальній політичній та антидержавній активності, боротьба з кримінальною злочинністю, «патологіями» суспільного й господарського життя, участь поліцейських формувань в охороні східного кордону.

О.Разиграєв цілком слушно зазначає, що від вибору відповідної моделі організації безпекових структур у 1919 р. залежала не лише успішна розбудова політичної адміністрації, але й швидка інтеграція Волині в межі відродженої Польської держави. Рецензована монографія засвідчує, що поляки з цією справою впоралися досить успішно, хоча й не без труднощів. Лише впродовж 1919–1920 рр. на досліджуваних теренах функціонували кілька структур, які відповідали за громадську безпеку, а саме комунальна поліція, поліція Цивільного управління Волинської землі та Подільського фронту, польова жандармерія й поліція прифронтових та етапних теренів. Завершення війни з більшовиками, підписання попереднього перемир'я в Ризі восени 1920 р. зумовило запровадження в регіоні єдиної державної поліції, яка функціонувала на території колишнього Царства Польського ще з другої половини 1919 р.

Упродовж 1921–1926 рр. на Волині тривала розбудова як територіальної, так і внутрішньої організації поліцейської служби. Керівну функцію виконувало окружне (воєводське) управління, якому підпорядковувалися повітові управління, комісаріати й пости. До внутрішньої структури, окрім звичайного «мундиrowого» підрозділу, входила також політична та слідча поліція.

Монографія О.Разиграєва свідчить, що міжвоєнна Польща у цей час шукала оптимальну модель побудови «політичної» поліції, тобто структури, яка мала контролювати суспільно-політичне життя і протидіяти проявам антидержавної діяльності, іншими словами – виконувати роль цивільної спецслужби. Окрім несприйняття польських властей більшою частиною непольського населення краю, наростання опозиції та, як наслідок, отримання несприятливого для державної влади результату на парламентських виборах 1922 р., ситуація ускладнювала ще й зовнішнім фактором, а саме намаганням СРСР дестабілізувати ситуацію у II Речіпосполитій шляхом підтримки опозиційних до влади ліворадикальних угруповань (КПЗУ та ін.), розвитку та підтримки диверсійного руху.

Рецензована книга доводить, що 1921–1924 рр. стали справжнім випробуванням як для Польської держави, так і її силових структур. Варто згадати хоча б одну з найбільш зухвалих диверсійних акцій, здійснених більшовицькими збройними формуваннями на теренах Волинського воєводства в липні 1921 р., а саме напад на ряд державних установ у містечку Мізоч Дубенського повіту. Подія мала серйозний суспільний резонанс. Місцева поліція в листі до свого керівництва в Луцьку від 27 липня висловила навіть побоювання щодо повстання на Волині (с.111).

У монографії читач знайде й відомості про діяльність у Волинському воєводстві більшовицької спецслужби – Закордонного відділу ЦК КП(б)У («Закордот»),

Української національної повстанської організації, Української національно-революційної організації, Західноукраїнської національно-революційної організації та інших структур антипольського характеру. Масові поліцейські арешти 1924–1925 рр., створення Корпусу охорони прикордоння, а також трансформація партійної тактики комуністів частково стабілізували суспільно-політичне життя в досліджуваному регіоні.

Інтерес становлять сюжети першого розділу рецензованої монографії, де автор звертається до характеристики протидії поліції «звичайній» кримінальній злочинності, акцентуючи особливу увагу на превентивній і репресивній діяльності правоохоронців. О.Разиграєв також удається до спроби аналізу окремих видів злочинів, зафіксованих і розкритих поліцією. Найбільшу складність серед кримінальних становили різного роду крадіжки. Статистика свідчить про невисокий рівень їх розкриття. Значною проблемою для місцевого населення та поліції в першій половині 1920-х рр. був бандитизм.

Завершує першу частину книги висвітлення участі волинських поліцейських в охороні кордону з СРСР. Із цим завданням поліції було важко впоратися, урахувавши слабку підготовленість до таких невластивих функцій, а також диверсійну активність «східного сусіда». У підсумку все це призвело до створення восени 1924 р. воєнізованого Корпусу охорони прикордоння та відкликання поліцейських із державного рубежу.

У другому розділі – «Структура і завдання державної поліції на Волині в 1926–1939 рр.» – автор характеризує зміни, які відбулися в територіальній та внутрішній організації поліції, а також продовжує висвітлювати практичну роботу органів внутрішніх справ. Реорганізація в територіальній структурі в «післятравневий» період головно були пов'язані з адміністративними трансформаціями у краї (наприклад, приєднання Сарненського повіту до Волинського воєводства зумовило входження до місцевої правоохоронної системи Сарненського повітового управління державної поліції). Водночас ураховувалися також локальні потреби підтримання безпеки. Як і в попередньому розділі, О.Разиграєв подає імена та прізвища керівників воєводської, повітових ланок. Аналізуючи зміни у структурі Волинського воєводського управління державної поліції, автор указує на створення військового відділу, а також спеціальних резервних підрозділів (так, у 1933 р. такі загони дислокувалися в Луцьку, Ковелі, Сарнах). У цей час суттєві зміни торкнулися і слідчої служби, яка після ліквідації в 1926 р. політичної поліції фактично перейняла її функції, виконуючи водночас «традиційні» завдання протидії кримінальній злочинності.

Останній у міжвоєнний час начальник слідчого управління в Луцьку Є.Будзінський наприкінці 1930-х рр. активну роль відводив зміцненню дисципліни серед особового складу, насамперед дотримання внутрішнього розпорядку, відповідного санітарного стану службових приміщень, вчасного виконання посадових обов'язків і доручень. У 1938 р. в одному зі службових наказів він писав: «[...] приміщення слідчого управління брудне [...] працівники не завжди охайно вдягнені, часто виходять на службу неголеними. На підлозі, письмових столах, підвіконні шматки паперу та недопалки» (с.188).

Безумовний інтерес викликають сюжети про нагляд поліції за політичним життям у краї, про боротьбу з нелегальним політичним рухом і криміналітетом. О.Разиграєв зазначає, що поліція особливу увагу звертала на партії лівого спектру, а також угруповання, пов'язані з національними меншинами. Тут ми знайдемо інформацію про діяльність «Сільробу», Селянського союзу, УСРР, УНДО, інших партій і громадських організацій. Водночас під пильним контролем перебували й польські політичні середовища, нелояльні до «санаційного» режиму. Протидія поліції підпільному політичному руху торкалася насамперед КПЗУ та ОУН, котрі містили у своїх програмних

засадах тези, що підважували державний устрій і територіальну цілісність міжвоєнної Польщі, а отже перебували поза законом.

У досліджуваній період поліція провадила активну репресивну діяльність проти комуністів. Нерідко це характеризувалося необґрунтованим застосуванням сили під час допитів. Так, загибель керівника волинського окружкому С.Бойка зумовила суспільний розголос і кадрові зміни в керівництві волинської слідчої служби. Справжнім викликом для поліції став збройний виступ селян на порубіжжі Волинського й Поліського воєводств улітку 1932 р., який удалося нейтралізувати лише за допомогою стягнення на Полісся поліцейських резервів і залучення військ. У другій половині 1930-х рр. репресії супроти комуністів не припинялися. Наприкінці 1938 р. ситуація змінилася. Так, у звіті за листопад Волинське воєводське управління державної поліції констатувало відчутне послаблення комуністичного впливу серед місцевих українців саме внаслідок репресій із боку органів внутрішніх справ. Попри це комуністичний рух на Волині існував, навіть попри розпуск КПЗУ у 1938 р. (с.224–225).

Уже з початку 1930-х рр. слідча служба активно протидіяла також діяльності ОУН. Із монографії О.Разиграєва дізнаємося про найбільш помітні акції поліції на Волині. Наприклад, у 1933 р. такою стала «луцька ліквідація», що відбулася 9–10 квітня у селищі Лаврів Луцького повіту, коли заарештували 10 осіб, з яких 9 було засуджено на різні терміни ув'язнення. Читач дізнається маловідомі факти про підготовку замаху на знаного й суперечливого волинського воєводу, вірного соратника Ю.Пілсудського – Г.Юзевського (с. 236–239). Напередодні Другої світової війни тривала найбільша «ліквідаційна» акція на теренах Волині. 22 грудня 1938 р. керівник слідчого управління в Луцьку Є.Будзінський у листі до суспільно-політичного відділу Волинського воєводського управління писав: «[...] у зв'язку з проведенням ліквідаційної акції ОУН [...] прошу пана начальника збільшити місячні дотації для Луцького слідчого управління до суми 1800 злотих. Своє прохання обґрунтовую необхідністю розширення в регіоні мережі конфідентів, а також збільшенням загальних видатків, пов'язаних із ліквідацією» (с.241–242).

Дослідження О.Разиграєва свідчить, що після 1926 р. різного роду крадіжки й далі домінували серед видів злочинів. Натомість прояви бандитизму у другій половині 1930-х рр. значно зменшились порівняно з попереднім часом. Однак усе-таки факти індивідуального і групового грабежу, розбою поліція фіксувала й надалі. Убивства не належали до «масового виду злочинів». У досліджуваній період їх причинами були різноманітні майнові та земельні спори, помста, бійки, грабунки, зведення порохунків, любовні справи.

В останньому, третьому розділі – «Корпус державної поліції на Волині в міжвоєнний час» – розповідається про співробітників досліджуваного формування від низової до керівної ланок. Тут читач знайде інформацію про чисельність поліцейських та її динаміку, джерела набору, дисципліну серед особового складу, освітній рівень і професійну підготовку, матеріальні умови служби, громадсько-культурне життя, а також сприйняття службовців місцевим багатонаціональним суспільством.

Упродовж міжвоєнного періоду найбільшу чисельність поліцейського корпусу на Волині зафіксовано восени 1923 р. Це було пов'язано зі стягненням у регіон додаткових сил з інших воєводств Польщі задля забезпечення охорони східних рубежів держави. У пізніші роки простежувалося поступове скорочення поліцейського корпусу. Із книги О.Разиграєва дізнаємося, що найменшою за весь міжвоєнний час стала чисельність поліції на Волині в 1939 р. Це може свідчити про підвищення якості її діяльності (с.273).

Автор характеризує національний склад поліцейського корпусу. Так, до 1921 р. він був дуже строкатим. Архівні джерела фіксують українців, росіян, поляків, німців, євреїв. Натомість після утвердження у краї єдиної державної поліції її керівництво проводило

кадрову політику, спрямовану на виключення з лав органів внутрішніх справ службовців непольської національності. О.Разиграєв стверджує, що після 1921 р. абсолютну більшість поліцейських становили поляки римо-католицького віросповідання.

Від стану дисципліни у щоденній роботі волинських поліцейських залежала не тільки ефективність діяльності, але й довіра з боку місцевого населення до органів правопорядку. Порушення каралися: від догани аж до звільнення. Із рецензованої книги дізнаємося, що очільники волинської поліції часто скаржилися на недостатню кількість зброї, обмундирування, засобів транспорту і зв'язку. Так, станом на червень 1934 р. на балансі воеводської поліції перебували 1978 карабінів, 1864 багнети, 25 автоматів, 25 шабель, 954 пістолети та револьвери (с.343). Велосипеди й коні були головними транспортними засобами поліціантів. У середині 1930-х рр. автопарк волинської поліції налічував лише 8 автомобілів і 4 мотоцикли. У міру можливості поліцейські намагалися підвищувати кваліфікацію. Це відбувалося як на місцях несення служби, так і у централізованих загальнодержавних відомчих навчальних закладах.

У третьому розділі знаходимо інформацію і про дозволя міжвоєнних луцьких поліцейських, у тому числі культурно-спортивне життя. Поліція мала службові бібліотеки, загальний книжковий фонд яких у другій половині 1920-х рр. становив близько 3400 одиниць зберігання. У 1929 р. в Луцьку виникла громадська організація «Поліцейська родина», покликана матеріально та морально допомагати сім'ям правоохоронців. О.Разиграєв зазначає, що наприкінці 1920-х рр. у Луцьку було створено поліцейський спортклуб. Перші на Волині спортивні змагання серед поліціантів відбулися 28–29 липня 1928 р. в Луцьку на майданчику 24-го піхотного полку під патронатом воеводи Г.Юзевського (с.384).

Поліетнічне волинське суспільство давало різні оцінки діяльності поліції, які залежали від багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів, зокрема ефективності, обґрунтованого чи необґрунтованого застосування репресивних заходів, службової дисципліни й, звісно, поведінки поліцейського, членів його родини поза службою. О.Разиграєв зазначає, що робота в поліції була пов'язана з ризиком втрати здоров'я або навіть життя. Особливо небезпечним став період першої половини 1920-х рр., який характеризувався високими темпами розвитку диверсійного руху та «звичайного» бандитизму. У рецензованій книзі знайдемо поіменні списки загиблих поліцейських, які зачитували щороку на врочистому богослужінні в Луцькому кафедральному костелі Петра й Павла 10 листопада – напередодні відзначення Дня державної поліції.

Висновки, сформульовані О.Разиграєвим, логічні та обґрунтовані. Серед побажань, які можна було б висловити авторові – більшу увагу приділити зіставленню організації та діяльності поліції на Волині та Східній Галичині. Хотілося б детальніше ознайомитися з долями поліцейських після вересня 1939 р. Який відсоток їх було піддано репресіям? Чи залучалися колишні міжвоєнні волинські поліціанти до служби в Армії крайовій у роки Другої світової війни? Чи хтось із них продовжив службу в міліцейських підрозділах ПНР? Загалом монографія О.Разиграєва становить собою ґрунтовне та оригінальне наукове дослідження, яке поза сумнівом буде належно поціноване читачами.

Віталій СКАЛЬСЬКИЙ

кандидат історичних наук,
науковий співробітник,

відділ історії Української революції 1917–1921 рр.

Інститут історії України НАН України

(Київ, Україна), skalskyw@ukr.net